

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 31.07.2024

*Kabul Tarihi / Accepted: 21.10.2024

*Atıf Bilgisi: Boşdurmaz, N. (2024). "Tokat Şehir Müzesindeki Bahçe Fenerleri: Yerel Usta Dursun Turacı'nın Eserleri". Hars Akademi, 7 (2), 152-162.

*Citation: Boşdurmaz, N. (2024). "Garden Lanterns in Tokat City Museum: Works of Local Master Dursun Turacı". Hars Akademi, 7 (2), 152-162.

*DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14547935>

TOKAT ŞEHİR MÜZESİNDEKİ BAHÇE FENERLERİ: YEREL USTA DURSUN TURACI'NIN ESERLERİ

*Nurcan BOŞDURMAZ**

Öz

Geç Osmanlı dönemine ya da erken dönem cumhuriyet dönemlerine ait aydınlatma araçlarının bir kısmının Avrupa'dan ithal edildiği bilinmektedir. Bu pahalı ürünlerin tasarımları yerel üreticiler tarafından kopyalanmış, üretime geçerken yerel beğenileri de tasarımlarına dahil etmişlerdir. Bu çalışmanın konusunu Tokat kentinde uzun bir süre yerel ustalar tarafından üretilen ve dış aydınlatma için kullanılan "bahçe fenerleri" oluşturmaktadır. Çalışmada Tokat'ta 2016'ya kadar Taş Han'daki dükkânında bahçe fenerleri imal etmiş olan Dursun Turacı'nın yaptığı bahçe fenerleri konu edilmiştir. Tokat Şehir Müzesi envanterinde dört adet bahçe fenerinin iki tanesi Turacı tarafından imal edilmiştir. Dursun Turacı'nın bahçe fenerleri kataloğu ve bu fenerlerin yapımı öncesinde hazırladığı çizimler ve müze envanterinde bulunan bahçe fenerleri çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bahçe fenerlerini meydana getiren parçalar hakkında Dursun Turacı'nın kullandığı terimlerle yeni bir terminoloji oluşturulmuştur. Objeyi yapan kişinin kullandığı terimlerin kullanılması terminolojinin daha anlaşılabilir hale gelmesini sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Bahçe feneri, Tokat, yerel zanaatkarlar, tenekecilik, aydınlatma.

GARDEN LANTERNS IN TOKAT CITY MUSEUM: WORKS OF LOCAL MASTER DURSUN TURACI

Abstract

It is established that a certain number of the lighting instruments in use during the late Ottoman period or the early republican period were imported from Europe. The designs of these costly imported products were replicated by local producers, who also integrated local preferences into their designs during the manufacturing process. The subject of this study is the production of garden lanterns by local craftsmen in Tokat over an extended period of time, with a particular focus on their use for outdoor lighting. The study focuses on garden lanterns produced by Dursun Turacı, who operated a shop in Taş Han, Tokat, manufacturing garden lanterns until 2016. Two of the four garden lanterns in the Tokat City Museum inventory were manufactured by Turacı. The study's primary focus is on Dursun Turacı's catalog of garden lanterns and the drawings he prepared before the construction of these lanterns and the garden lanterns in the museum inventory. Additionally, a new terminology has been created based on the components described by Dursun Turacı in his work. Using the terms used by the person who made the object made the terminology more understandable.

Keywords: Garden lantern, Tokat, local artisans, tinsmithing, lighting.

Giriş

Aydınlatma insan hayatı için son derece önemli bir ihtiyaçtır. Yüzyıllar boyunca gündüzleri doğal ışığın verimli biçimde kullanılması amaçlanmış, geceleri ise yapay aydınlatma araçları vazgeçilmez olmuştur. Zamanla iç ya da dış mekân kullanımına göre kullanılan bu araçlar farklı tasarımlarla ortaya çıkmıştır. Kullanım alanlarına göre çeşitlenen aydınlatma araçlarının tarihi hakkında yapılan çalışmalar Antik Çağ, Bizans, Beylikler, Selçuklu ya da Osmanlı dönemlerinden günümüze ulaşan ve çoğunlukla müzelerdeki koleksiyonlar dikkate alınarak yapılmıştır (Yücel 1998; Demirarslan 2007; Karahüseyin 2009; Sezgin 2004). Osmanlı döneminde aydınlatma araçlarına odaklanıldığında başlangıçta çıra, mum, yağ/mum kandili, mum şamdanı gibi tasarımı basit araçların kullanıldığı bilinmektedir. Bu araçlar mekanlara göre değişebilmektedir. Çoğunlukla, cami, saray ya da zaviye gibi yapılarda bakır, cam ya da seramik kandillerin kullanıldığı bilinmektedir. Sokak aydınlatmaları ise Tanzimat dönemi ile başlamıştır. Daha önceki dönemlerde gece sokağa çok az çıkılır; sadece güvenlikten sorumlu yeniçeriler ellerinde körüklü fenerle dolaşır. 19. yüzyılda hava gazı ve elektrik gelene kadar sokakların aydınlatılmasında her tarafı kâğıt ya da camla çevrelenmiş, içine mum ya da gaz lambası koyulan muhafazalı aydınlatmalar kullanılmıştır (Oral 2016: 87-104).

Görsel 1: Yeniçeri Ağasının Gece Devriyesi (And, 1993, s. 87)

Fener, kabaca dış mekâna asılabilen ya da kişi tarafından taşınabilir aydınlatma aracı olarak tanımlanabilir. Bu aydınlatma aracının ışık kaynağı yağ kandili, mum ya da petrol, asetilin veya hava gazı lambasıdır. İçinde yanan alevin hava akımlarından etkilenerek sönmemesi için yan yüzleri deri, yağlı kâğıt ya da cam gibi saydam/yarı saydam bir malzemeye kapatılmış bir muhafazaya sahip olan fenerlerin eski çağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir (Gündüz 2015: 379). Fenerler Osmanlı döneminde de yaygın şekilde kullanılmış, kullanım alanına ya da imal edildiği malzemeye göre kapı feneri, gemi fanusu, büyük fener, küçük fener, demir fener, bakır fener, sırça fanus, billur fanus gibi farklı isimler almıştır (Esen 2022: 70).

Fenerlerin üç türü bulunmaktadır. İlki çok yüzü, camlı, açılıp kapanabilen bir kapağa sahip "cam fenerler"dir. Dip tablasına lehimlenmiş kısa bir kaideye mum oturtulmaktadır. Hava akışının sağlanabilmesi için bazı örneklerde fener tavanının merkezine konulmuş, bir kısmı fenerin içinde bir kısmı da dışında kalan silindirik biçimli, kısa bir havalandırma borusu, bazılarında ise külah kısmına açılan delikler bulunmaktadır. Rüzgârın içeri girip ışık kaynağını söndürmemesi için havalandırma borusunun üstüne metalden yapılmış, farklı biçimlerde olabilen küçük bir külah oturtulmuştur. Feneri asmak için kullanılan yüzük kısmı (tutamak) da buna bağlıdır. İkincisi "gemici feneri" olarak adlandırılan fener türüdür. Bu fenerler gaz lambasının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Altında küçük bir gaz yağı deposu ve sağa sola çevirdikçe bez fitili yukarı aşağı hareket ettirerek ateşi kısıp açmaya yarayan bir ayar kolu vardır. Bu tür fenerler çoğunlukla denizciler

tarafından tercih edilse de halk tarafından da kullanılmıştır. Üçüncü fener türü "muşamba fener" veya "körüklü fener" olarak adlandırılan bir türdür. Silindir biçimindeki muşambadan bir körüğü vardır. Kullanan kişinin işi bittikten sonra bu kısım katlanarak küçültülmektedir. Yuvarlak biçimli alt ve üst tablaları başta pirinç olmak üzere bakır, gümüş, bafon gibi değişik madenlerden yapılmaktadır. Üst tablanın ortasında hava deliği bulunmakta ve yarım çember biçimindeki sap da bu tablaya takılmaktadır. Işık verecek saydam bölümleri işkembeden yapılmış olanlarına "işkembe feneri" denmektedir. Saydam kısmı kâğıttan yapılan, üzerinde Karagöz, Hacivat ve çiçek tasvirleri olan fenerler de "fener alayı" ve "donanma" gibi faaliyetlerin yapıldığı önemli gecelerde kullanılmaktadır (Gündüz 2015: 380). Bu körüklü fenerlerin Vüzerâ feneri, Çelebi feneri, İmam feneri, Cep feneri, Davulcu feneri, Tulumbacı feneri gibi kullanan kişiye göre adlandırılan türleri de bulunmaktadır (Gündüz 2015: 390).

Cam fenerler rüzgâr, yağmur ya da kar gibi dış etkilere karşı metal iskelete cam yerleştirilmek suretiyle imal edilir. Dolayısıyla bu fenerler imal edildikleri malzemeye göre "cam feneri" olarak; kullanım yerine göre de "bahçe feneri" ya da "sokak feneri" olarak bilinirler (Hasol 2005: 167). Bu fenerlerin güzel örneklerinden bir tanesi Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 19. yüzyıla tarihlenen dört ayaklı, kare kaideli fener bronzdan imal edilmiştir. Mumluklu olan fener, 35x72 cm boyutlarındadır. Dikdörtgen biçimli fenerin köşelerinden yükselen sütunlar gotik kemer formları ile birleşir. Gotik tarzda dört köşede küçük kuleler bulunur. Üst kısmı örten ajurlu kubbecik tek kulpludur. Fenerin bir tarafı sürme camdır (Yücel 1998: 35). Modelin 19. yüzyılda Osmanlı mekânlarına girdiğini söylemek mümkündür. Bu ürünler öncelikle ekonomik durumu yüksek kişiler tarafından satın alınmış sonrasında da halk arasından yayılmıştır (Oral 2016: 92). Özellikle esnaf teşkilatlarının, üretimde yaratıcı çözümleri sayesinde ithal edilen bu tür mallar kısa sürede halkın alabileceği şekilde daha ucuza imal edilmiş, yerel zevkle birleştirilmiş bu modeller halk tarafından da benimsenerek kullanılmıştır (Mortan, Küçükerman 2010: 34).

Bu çalışmanın konusunu da yerel üretim örneği olarak değerlendirilebilecek Tokat yöresine ait bahçe fenerleri oluşturmaktadır. Bugün Tokat Şehir Müzesinin envanterinde dört adet bahçe feneri bulunmaktadır. Ayrıca müzenin, canlandırma kısmında bulunan "Tenekeci Dükkânı"nda yerel ustaların üretimi tenekeden imal edilmiş çeşitli ürünler sergilenmektedir. Müze envanterinde bulunan dört bahçe fenerinden iki tanesi Tokatlı teneke ustası Dursun Turacı'ya aittir. Bunun yanı sıra Dursun Turacı'nın oğlu Kadir Turacı tarafından verilen bahçe feneri çizimleri de bu çalışmada incelenmektedir.

Tokat'ta Üretilen Fenerler/ Tokat Bahçe Fenerleri

Bu çalışmada incelenen cam fenerler Tokat'ta "bahçe feneri" olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir adlandırma Tokat'ta en azından 20. yüzyıl ortalarına kadar yoğun biçimde devam ettiği bilinen bağ kültürü ve bahçeli konutlardaki yaşam biçimi ile ilgili olmalıdır. Bilindiği gibi Türklerde konut bahçeleri her ailenin ekonomik düzeyi ile paralel olarak içinde meyve ağacı, sebze ya da çiçek tarhları, çeşme/havuz olan birimlerdir. Konuta bitişik olan bu birimler hem estetik açıdan hoş hem de konut dışına taşan hayatın da sürdürüldüğü küçük ya da büyük bahçe ve bağdan oluşur (Kayakent 1999: 26). Kentteki bahçeler hakkında erken dönemlere ait bir bilgi bulunmasa da 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetleri için Tokat'ta bulunan Henry John Van Lannep kentin bahçelerini detaylı olarak anlatır:

"Neredeyse her ev küçük veya büyük bitişik bir bahçeye sahiptir. Bahçelerin bir sistemi veya düzenli bir planı yoktur. Ağaçlar plansız veya çok az planlı olarak serpiştirilmişlerdir. Küçük sebzelikler bulunur, bunlar arasında soğan ve lahanalar herkesçe kabul gören favorilerdir. Fakat bir bahçede en çok değer verilen, gücü yeterse herkesin sahip olmayı istediği süs mermer bir şadırvandır. Bu kare, oval veya sekiz köşe olabilir ve ortasındaki fiskeye her zaman bozuktur. [...] Bu şadırvanlar çoğu kez çok zevkli şekilde oyulmuş ve süslenmişlerdir. Etraflarındaki zemin daima düzgündür, buraya kaliteli çim ekilir ve sık sulamayla taze tutulur. Kafes şeklindeki bir çardağın etrafına üzüm asma sarmak suretiyle bu nokta genellikle gölgeli tutulur. Çimlerin üzerine bir halı atmak ve bağdaş kurarak oturarak nargile çekmek veya kahve yudumlamak Şark lüksünün zirvesidir. Çoğu kişi yazın yemeğini burada yer. Arkadaşlar toplanırlar ve günün serin saatlerini ve hatta gecenin bir kısmını birlikte geçirirler. Neşeyi artırmak için müzik, saz, tambur veya davul çağrılır. Çocuklar yaramazlık yapar, kadınlar dedikoduya dalar. Sıcak bir yaz günü

öğle sonrasında kadınlar, erkek çocukları ve kızlar soğuk şadırvanın içine girer ve serinlerler”
(Van Lennep 1870: 430).

Van Lennep'in yazdıkları Türk bahçelerinin¹ göstermelik bir bahçe olmadığını aksine fonksiyonel kullanımın ön plana çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Sedat Hakkı Eldem'in de belirttiği gibi Türkler bahçelerini doğaya karşı duyulan saygı ve sevginin bir sonucu olarak doğa ortasına kurmaktaydılar (Eldem 1976: 341). Tokat'taki bahçeler de bu tanımlamaya uygun olduğu gibi iklimin el verdiği ölçüde bahçelerin gündüz ve gece kullanılmakta olduğu Van Lennep'in yazdıklarından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla geceleri de kullanılan bu bahçelerde, aydınlatma için cam fenerler² kullanılmıştır. Öte yandan bu tür cam fenerlerin kentteki başka bir kullanım yeri de kapı sundurmalarıdır (Görsel 1). Bilindiği üzere Osmanlı'da modern anlamda sokak aydınlatması hava gazının kullanımı ile mümkün olmuş, 1853 senesinde önce Dolmabahçe Sarayı; sonrasında cadde-i kebir (İstiklâl Caddesi) aydınlatılmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru da İstanbul'da elektrik kullanılmaya başlanmıştır (Engin, Gülsoy 2015: 372). Fakat imparatorluğun diğer bölgelerine hava gazı ya da elektriğin daha geç gelmesi nedeniyle sokakların aydınlatılması pratik bir şekilde çözülmüş, sundurmalarındaki bu fenerler hem evlerin hem de sınırlı da olsa sokağın aydınlatılmasında kullanılmıştır. Özellikle Tanzimatla birlikte Batılılaşma birçok eşyanın da ithal edilmesinin önünü açmıştır. Avrupa'dan aydınlatma gereci olarak avizeler, aplikler, fitilli lambalar vb. getirilmiştir (Oral 2016: 107-108). İthal olan bu aydınlatma gereçleri pahalı olduklarından halk tarafından yerli üretim olan fenerler tercih edilmiştir. Tokat Şehir Müzesi'nde de yer alan bu fener örnekleri çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Görsel 2: Tokat'ta Fransız misyoner okulu öğrencilerinin fotoğrafı 1899 (Hasan Erdem Arşivi)

Tokat Şehir Müzesi envanterinde³ kayıtlı 4 adet cam fener ve Dursun Turacı'nın çizdiği 26 adet model çizimi incelendiğinde bunların yüzük kısmından bir yere asılmak üzere tasarlandıkları görülmektedir. Şinasi Acar'ın çalışmasında görülen fenerin tutamak kısmının form yapısından elde taşınmak için tasarlandığı anlaşılmaktadır (Görsel 2).

¹ Türk bahçeleri hakkında bk. Aslanoğlu Evyapan, Gönül (1972). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*. Ankara: ODTÜ Yayınları. Aslanoğlu Evyapan, Gönül (1974). *Tarih içinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri*. Ankara: ODTÜ Yayınları. Atasoy, Nurhan (2003). *Hasbahçe-Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım. Eldem, Sedat Hakkı (1976). *Türk Bahçeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Erdoğan, Elmas (2009). Historical Palace Gardens of İstanbul. *African Journal of Agricultural Research*, 4 (9), 823-835. Şahin Kuş, Candan; Erol, Ulvi Erhan (2009). "Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri", *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, Seri 2, 170-181.

² Bu fenerlerin ve varyasyonlarının 1960'lı yıllara kadar kullanıldığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Emiroğlu, Kudret (2001). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: Dost Kitabevi, s. 142-146.

³ Tokat Şehir Müzesinde bulunan aydınlatma eşyalarıyla ilgili detaylı çizim ve bilgi için bk. Esen, Veysel (2022). Tokat Şehir Müzesinde Bulunan Aydınlatma Araçları. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

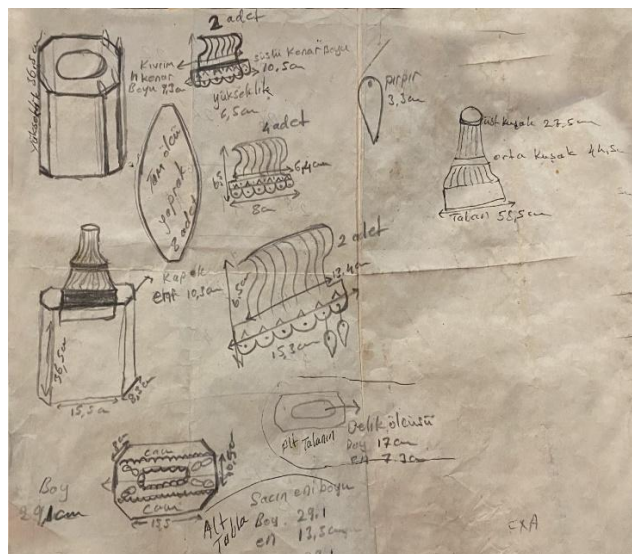

Görsel 3: Elde Taşınır Cam Fener (Acar 2015: 383)

Tokat'ta günümüzde hâlâ devam eden "Tenekecilik" mesleğinin az sayıda kalmış ustalarından biri de 1955-2017 yılları arasında yaşamış Dursun Turacı'dır. Dursun Turacı genç yaşlarında bir bakırcı ustanın yanında çalışmış, bir süre Tokat Milli Eğitim Müdürlüğünde teknik işçi olarak çalıştıktan sonra Tokat merkezinde yer alan Taş Han'daki tenekeci dükkânında 2016 yılına kadar bu mesleği sürdürmüştür.

Bahçe fenerleri için gerekli malzeme tiner ve yağ tenekelerinden ya da sac parçalarından elde edilmektedir. Özellikle tiner tenekelerinin daha çok tercih edildiği, böylelikle lehim işinin daha kolay yapıldığı, yağ tenekelerinin ise ayrıca deterjanla temizlenmesi gerektiği için çok tercih edilmediği bilinmektedir.⁴ Dursun Turacı herhangi bir feneri yapmaya başlamadan önce kâğıt üzerinde tasarlamakta, sonrasında da imalata geçmektedir. Dursun Turacı'nın bir sayfalık müsveddesi aynı zamanda fenerin her bir parçasının terminolojik bir adı olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir (Görsel 3).

İmalat aşamasında da metal parçalar pergel, cetvel yardımı istenilen ölçülerde getirilmekte, bunlara şekil vermek için de çeşitli türlerde pense, kerpeten, teneke makası, delikleri açmak için çelik zımba ve kabartma şekiller için kordon makinesi kullanılmaktadır. Fener iskeletinde kullanılmak üzere de 5 mm'lik çelik çubuklar ahşap kalıplara yerleştirilerek ana iskelet diğer parçaların eklenmesi için hazır hale gelmektedir. 2 mm'lik renkli ya da düz camlar fenerin yüzey ölçülerine göre cam elması ile kesilmekteydi. İskelet üzerinde bazı parçalar da lehimlenmekteydi. Böylelikle bahçe fenerlerinin imalatı bitmekteydi.

Görsel 4: Dursun Turacı'nın Feneri Oluşturan Parçaları ve Ölçülerini Gösteren Çizimi

⁴ 11 Temmuz 2024'te Kadir Turacı ile yapılan görüşmede bu bilgiler elde edilmiştir.

Tokat Şehir Müzesinde Bulunan Bahçe Fenerleri

Tokat Şehir Müzesinde envantere kayıtlı dört adet bahçe feneri bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi Dursun Turacı tarafından imal edilmiştir (041 ve 044 numaralı fenerler). Diğer fenerlerin ustası/ustaları bilinmemektedir.

041 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

28,5 x 64 cm. ölçülerine sahip olan 041 envanter numaralı fener; ayak, gövde, tepelik, baca ve tutamak kısımlarından oluşmaktadır (Görsel 4). Gövdeyi oluşturan çerçeveler camla kapatılmıştır. Fenerin köşelerinde yer alan silindirik profilleri sarmal biçimde kırmızı bezler dolanmaktadır. Fener parçaları birbirine lehimleme işlemiyle tutturulmuştur. Sekizgen bir kaide üzerinde yükselen fenerin köşelere denk gelen kısımda yer alan kenarları ana yüzlere göre oldukça kısa tutulmuştur. Fenerin kaidesi iç bükey kaval silme biçimine getirilmiş sac malzemeden imal edilmiştir. Kaidenin zemine oturan kenarın köşeleri ovalleştirilmiştir. Kaidenin yüzeyinde birbirine paralel ve birbirlerine eş şekilde yapılmış oluklar yer almaktadır. Tepelik kısmı kaideyle birebir aynıdır. Yalnız tepelik kısmı dışbükey kaval silme formundadır. Tepeliği oluşturan dışbükey parçalar arasında tenekeden imal edilmiş tam yaprak motifi koyulmuştur. Çerçevelerin üst kısmını sınırlayan şeritte ajur tekniğiyle yapılmış yıldız sırası bulunmaktadır. Bunun altında dış sırası yer almaktadır. Ayrıca iki uzun kenarda ajur tekniğiyle oluşturulmuş süsleme şeridi bulunmaktadır. Fenerin taban kısmında karşılıklı duran metal çubuklar bu kısma koyulacak olan mum ya da şinanayın sabitlenmesi içindir.

Görsel 5: Tokat Şehir Müzesinde Bulunan 041 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

042 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

Kaide, gövde, mumluk, tepelik, baca ve tutamak kısımlarından oluşan 042 envanter numaralı fener 10,5 x 51,3 cm. ölçülerindedir (Görsel 5). Parçaların lehimleme tekniği kullanılarak birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Teneke malzemeden üretilen fenerin gövde kısmını oluşturan çerçeveler camla kapatılmıştır. Kare tabana sahip olan fenerin kaidesi daralarak yükselmekte ve dış sırasıyla sonlanmaktadır. Gövde kısmı kaideden itibaren tepelik kısmına kadar genişletilerek yükseltilmiştir. Gövde kısmının üstten sınırlayan şeritte halkaların geçtiği açıklıklar bulunmaktadır. Bu açıklıklara geçirilen halkaların ucunda pırpır adı verilen yapraklar yer almaktadır. Bu yaprakların benzerlerine taç kısmının tepesinde her köşede birer tane olmak üzere yer verilmiştir. Ayrıca gövde kısmının tepesinde dört köşede birer tane olmak üzere sekizgen biçimli cam parçaları asılıdır. Tepelik kısmı bacaya doğru daralan iç ve dışbükey kıvrımlardan oluşmaktadır. Yuvarlak kemerli baca kısmı ajur tekniği kullanılarak oluşturulmuş daire biçimli havalandırma deliklerine sahiptir. Baca üzerinde yer alan tutamak halka şeklinde olup bacaya eklenmiştir.

Görsel 6: Tokat Şehir Müzesinde Bulunan 042 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

043 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

10.5 x 36 cm. ölçülerine sahip olan 043 envanter numaralı bahçe feneri, ayak, gövde, mumluk, tepelik, külâh, baca ve tutamak bölümlerinden oluşmaktadır (Görsel 6). Kabartma ve kazıma yöntemleri kullanılarak süslenen dikdörtgen tabanlı fenerin parçalarından kapak kısmı menteşelerle kalan kısım lehim tekniğiyle birleştirilmiştir. Küre formuna sahip baca kısmı tutamakla birleşmiştir. Bacanın üzerinde çiçek biçiminde yapılmış külâh yer almaktadır. Fenerin ayak kısmında meydana getirilen süsleme taç kısmında da tekrarlanmıştır. Çerçeve üzerinde her iki yanda onar, alt kısmında ise altışar tane olmak üzere beş yapraklı çiçek kabartmasına yer verilmiştir.

Görsel 7: Tokat Şehir Müzesinde Bulunan 043 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

044 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

20,7 x 40 cm. ölçüsünde imal edilmiş olan 044 Envanter numaralı fener, kaide, gövde, mumluk, omuz, baca ve tutamak kısımlarından oluşturulmuştur. Süsleme açısından oldukça zengin olan fenerin parçalarında kazıma, kabartma ve ajur tekniğiyle yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Altıgen tabanlı fenerin kaide kısmı, içbükey kavaş silme formunda getirilmiş altı parçanın birbirine tutturulmasıyla meydana gelmiştir. Fenerin

kapağının alt kısmında bir sıra kabartma bulunmaktadır. Bu sıranın üzerinde merkezlerinde delik bulunan dış sırası yer almıştır. Aynı süsleme düzeni kapağın üst kısmında da tekrarlanmıştır. Kapağın üst kısmında alt kısımdan farklı olarak dış sırasının hemen altına pırpır adı verilen yapraklar halkalar yardımıyla eklenmiştir. Bacaya doğru 45° açıyla pahlanmış olan omuz kısmında gövdede meydana getirilen kabartmalar tekrarlanmıştır. Baca kısmında kabartma tekniğiyle oluşturulmuş "X" biçiminde süslemenin arasında kalan kısımlara delikler açılmıştır. Baca üstünde külah yer almaktadır. Bu kısmın kenarlarında bulunan halkalara pırpır adı verilen yapraklar yerleştirilmiştir. Külah kısmının üzerinde de tutamak bulunmaktadır.

Görsel 8: Tokat Şehir Müzesinde Bulunan 044 Envanter Numaralı Bahçe Feneri

Dursun Turacı'nın Kataloğunda Bulunan Bahçe Fenerleri

Görsel 9: Dursun Turacı'nın Kataloğunda Bulunan Fener Modelleri

Dursun Turacı'nın⁵ kataloğu⁶ incelendiğinde farklı fener modellerinin çizildiği görülmektedir (Görsel 9). Katalogda yer alan 26 fener modelinden sadece birinin silindirik gövdeye sahip olduğu geri kalan kısmının ise dört, beş, altı, sekiz olmak üzere çok yüzlü tasarlandıkları anlaşılmaktadır. Katalogda bulunan bahçe fenerlerinden 15 tanesinin dört yüzlü, 5 tanesinin altı yüzlü, 3 tanesinin beş yüzlü, 1 tanesinin silindirik, 2 tanesinin sekiz yüzlü olduğu görülmektedir. Bunlardan 6 tanesinde şinanay, 13 tanesinde mumluk yer almaktadır. Her ne kadar bu tasarımlar mumluk ya da şinanaylı biçimde çizilmiş olsa da şinanayın fenere sabit bir parça olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Tokat bahçe fenerlerinin ışık kaynağı tercihinin açık şekilde tasarlandığı anlaşılmaktadır. İspirtonun tükendiği zamanlarda söz konusu fenerler mumla da kullanılabilir özelliğe sahiptir. Buradan hareketle bu fenerlerin ergonomik olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Katalogda yer alan fenerlerden 13 tanesinde kıvrım kenar olarak adlandırılan parçalardan oluşan tepelik kısmı yer almaktadır. Bu tepelikler genelde pırpır adı verilen yaprakların asılması suretiyle hareketlendirilmiştir. Bunun yanında sade şekilde bırakılmış modellerin olduğu da görülmektedir. Başka bir süsleme ögesi de genellikle bitkisel motiflerle donatılmış olan yüzlerde bulunan köşebentlerdir. Bu fenerlerden 12 tanesi ayaklıken 14 tanesi kaide üzerinde yükselmektedir. Katalogda yer alan fenerler incelendiğinde sayısal olarak öne çıkan tasarım çok yüzlü modellerdir. Dolayısıyla bu modellerin daha çok tercih edildiği söylenebilir. Bunun temel sebebi de çok yüzlü fenerlerin ışığı daha fazla yayması olmalıdır.

Dursun Turacı'nın, modeli çizdiği müsveddede bulunan parçalara verilen isimler aslında yeni ve doğru bir terminolojinin oluşmasına olanak tanımaktadır. Doğrudan meslek erbaplarının ürettikleri eserlerin parçalarını adlandırmaları bilimsel açıdan daha doğru bir terminolojinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Görsel 10).

Görsel 10: Dursun Turacı'nın Tokat Şehir Müzesi Envanterinde Bulunan Çizimine Göre Fenerin Bölümleri

Sonuç

Tokat'ın Osmanlı döneminde önemli bir maden işleme merkezi olduğu bilinmektedir. Maden ile metal, yapıları ve işlenmeleri itibarıyla birbirlerine oldukça yakın malzeme türleridir. Bu nedenle yumuşak çelikten üretilerek kalayla kaplanan tenekeden mamûl mallar elde etmek Tokat zanaatkarlarının aslında yabancı olmadıkları bir üretim faaliyetidir. Tokat'ta bölgesel üretimin önemli bir kolu olan tenekecilik bahçe fenerleri bağlamında ele alındığında yerel zanaatkarların aslında oldukça üretken olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Bunun yanı sıra Tokat'ta, tenekeden yapılan fenerler dışında aynı malzemeye imbiklerin, avizelerin ve şamdanların da imal edildiği bilinmektedir.

⁵ Oğlunun beyanlarına göre Dursun Turacı ayrıca imbik ve avize de yapmıştır.

⁶ Söz konusu katalog Dursun Turacı'nın oğlu Kadir Turacı'nın izniyle incelenmiştir.

Cam fenerlerin Osmanlı döneminde özellikle İstanbul'daki örneklerinin yurt dışından ithal edildiği bilinmekteyse de bu yolla ülkeye gelen mallar oldukça maliyetlidir. Dolayısıyla gelir seviyesi daha düşük olan kesimin bu tür pahalı eşyalara ulaşabilmesi için zanaatkarların kolay elde edilebilir ham maddeyle daha ucuza üretim yaparak ihtiyaca cevap vermesi oldukça dikkat çekicidir.

Zanaatkarlar taklit edecekleri objeleri kendi kültür potalarında eriterek yeni bir yorumla yeniden imal etmişlerdir. Dolayısıyla aslında tasarımları ithal olan bu ürünlerin üzerinde yöresel motiflerin bulunması bu bağlamda şaşırtıcı değildir.

Bu zanaatın son temsilcilerinden biri olan Dursun Turacı'nın 1955 doğumlu olduğu düşünüldüğünde ailesinin İstiklal Harbi ve II. Dünya Savaşı'nın zorluklarını ve yarattığı yokluğu yaşadıklarını söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla Anadolu'nun birçok yerinde bu dönemleri yaşayan ve zanaatkarların da bir parçası olduğu halkın, eldeki malzemeleri tutumlu bir şekilde kullanarak en küçük bir parçayı bile ziyan etmeden üretim yapmak sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Dursun Turacı da bu düsturla yetişmiş bir zanaatkardır. Bu durum aslında oldukça yeni kavramlar olan "geri dönüşüm" ve "geri dönüştürülebilir malzeme"nin muhtevasının daha önceki dönemlerde ortaya çıktığını da göstermektedir. Günümüz dünyasında geri dönüştürülebilir malzemeler birçok sanatçının elinde sanat eserine dönüşürken Anadolu'da çok daha önce zanaatkarlar tarafından üretim zincirinde kullanılan bir malzeme halindedir.

Günümüzde de birçok ev ve iş yerinde söz konusu fenerlerin dekoratif amaçla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bazı modelleri elektrik ya da pille çalışan mum görünümüne sahip ampullere sahiptir. Dolayısıyla öncüllerinin tasarımı model alınarak modern çağın gerekliliklerine göre donatılan fenerler hâlâ toplumun günlük yaşantısındaki yerini korumaktadır.

Kaynakça

- And, Metin (1993). *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray Günlük Yaşam*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Aslanoğlu Evyapan, Gönül (1972). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Aslanoğlu Evyapan, Gönül (1974). *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Atasoy, Nurhan (2003). *Hasbahçe-Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım.
- Demirarslan, Deniz (Şubat 2007). "Osmanlı'da Modernleşme/ Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri", *Erdem*, C. 15, S. 45-46-47, s. 35-66.
- Eldem, Sedat Hakkı (1976). *Türk Bahçeleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Elmas, Erdoğan (2009). "Historical Palace Gardens of İstanbul", *African Journal of Agricultural Research*, C. 4 S. 9, s. 823-835.
- Emiroğlu, Kudret (2001). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: Dost Kitabevi.
- Engin, Vahdettin; Gülsoy, Engin (2015). "İstanbul'un Aydınlatılmasında Elektrik Dönemi", *Büyük İstanbul Tarihi*. C. 9, İstanbul: Kültür A.Ş., s. 372-395.
- Ergin, Osman Nuri (1922). "Tenvirat", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. 1, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Esen, Veysel (2022). Tokat Şehir Müzesinde Bulunan Aydınlatma Araçları. Yüksek Lisans Tezi, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, Şinasi (2015). *Osmanlıda Günlük Yaşam Nesneleri*. (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul: YEM Yayınları.
- Hasol, Doğan (2005). "Fener", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları, s. 167.
- Karahüseyin, Güller (2009). *Bir Döneme Işık Tutanlar 19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- Kayakent, Tuğba (1999). *Tarih İçinde Bahçe Olgusu ve Eski Türk Bahçelerinin Günümüz Bahçelerine Dönüşüm Süreci*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Mortan, Kenan; Küçükerman, Önder (2010). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Oral, Özlem (2016). *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekân İthal Aydınlatma Eşyaları*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezgin, Candan (2004). *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- Şahin, Candan Kuş; Erol, Ulvi Erhan (Temmuz 2009). "Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri", *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*. C. 2, s. 170-181.
- Van-Lennep, Henry John (1870). *Travels in Little-Known Part of Asia Minor: With Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archaeology*. London: John Murray.
- Yücel, İhsan (Ed.) (1998). *Milli Saraylar Aydınlatma Koleksiyonu*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar.